

BOGDÁN MÁRIA

## A VISSZABESZÉLÉS MŰVÉSZETE A POPULÁRIS MÉDIÁBAN

Ez az esettanulmány azzal a jelenséggel foglalkozik, amikor egy társadalmi csoport beleszól a róla kialakult képbe, és alakítani kezdi a róla szóló tudást, azaz azt vizsgálja, hogyan valósulhat meg az alárendelt, marginalizált csoportok, ez esetben a romák visszabeszélése a nyilvános térben. A tudástermelést a média-reprezentáció területén értelmezi ez az írás, ezen belül pedig a közösségi média színterein vizsgálja a visszabeszélés jelenségét. A dolgozat első részében röviden áttekintem a meghatározó elméleti és fogalmi hátteret, és felvázolom annak kapcsolódásait a kutatott témához, a második felében pedig a kiválasztott anyagok elemzése történik. A tanulmányszöveg része a 2015-ben megírt doktori disszertációnak<sup>1</sup>, amely alapvetően a romák médiareprezentációjával foglalkozik a kritikai kultúrakutatás, a reprezentáció posztkolonialista értelmezése, az idegen és a modern rasszizmus értelmezési keretén belül. Az ennek részeként írott egyik esettanulmány kibővített változata olvasható az alábbiakban.

### VISSZABESZÉLÉS – RÉSZVÉTEL A ROMÁKRÓL SZÓLÓ TUDÁSTERMELÉSBEN, RÉSZVÉTEL A REPREZENTÁCIÓBAN

Ian Hancock *Talking Back* című írásában a tudástermelésben való részvételt azonosítja a hátrányos megkülönböztetés és az előítéletek leküzdésével, amit *talking back*nek, azaz visszabeszélésnek hív (2010: 38–45). Eszerint a visszabeszélés a romákkal szemben megnyilvánuló előítéletes attitűd kialakulásából építkezik. Hancock ezzel kapcsolatban hasonló folyamatot vázol fel, mint amit Said az *Orientalizmus* című művében (1978) a keleti (oriental), alárendelt ember megteremtésével kapcsolatban: a folyamat ott is, és Hancock szerint a romákkal kapcsolatban is úgy zajlott, hogy első lépésként felmérték a romákat nem roma kutatók, megfigyelők, azért, hogy minél többet megtudva róluk formálni tudják ezt a romaképet a saját értékrendjük és érdekeik szerint.

„Hozzávetőlegesen a 18. század végét kiindulási pontnak véve az orientalizmus jelenségét tárgyalhatjuk, értékelhetjük úgy, mint a Keletről

való gondolkodás intézményesült formáját: a határozott kijelentésekben, a »megcáfolhatatlan« nézetekben, a jelenségek leírásában, a Kelettel kapcsolatos stúdiumok oktatásában, a keleti világ pacifikálásában és legitimálásában testet öltő gondolkodását. Az orientalizmus tehát nem egyéb, mint a Kelet meghódítását, átformálását és a felette való uralom megszerzését célul kitűző nyugati viselkedésminta.” (SAID 2000: 12)

Hancock szerint ezáltal kerültek be olyan téves információk a romákról kialakított közös társadalmi tudásba, amelyek következtében kialakultak a romákkal szembeni előítéletes attitűdök a nem roma, többségi társadalmat alkotó csoportok körében.

„Úgy tűnik, ha egyszer egy gondolatot a nyomtatás szentesít, onnantól azt igaznak vélik. Nem szükséges ellenőrizni a forrásokat – és ily módon a hamis vélekedések tovább terjednek.” (HANCOCK 2010: 41; A szerkesztő fordítása.)

A visszabeszélés tehát nem jelent mást, mint azt, hogy a romák kezdjék el formálni, átformálni, lebontani, és újra felépíteni a romákról kialakult előítéletes diskurzust azzal, hogy aktívan jelen vannak a társadalom különböző, a tudástermelésben meghatározó területein – ilyen például a teoretikusként vagy újságíróként tevékenykedő roma ember. Tehát Hancock lényegében a dekonstrukció és a reprezentáció jelentőségét hangsúlyozza, a reprezentáció lebontásában-újraépítésében való részvétel fontosságát.

## A REPRESENTÁCIÓ ELMÉLETE ÉS JELENTŐSÉGE A VIZSGÁLT TÁRSADALMI JELENSÉG (VISSZABESZÉLÉS) KAPCSÁN

Stuart Hall kultúrára és médiára vonatkozó alapvető fogalma a reprezentáció és az ezzel kapcsolatban megalkotott reprezentációs elmélet, amely egyben a kritikai kultúrakutatás elméleti alapvetéseit foglalja össze és testesíti meg gyakorlati formában.

A kritikai kultúrakutatások irányzatának képviselői, amely irányzat az én kutatási pozícióm is meghatározza, alapvetően a reprezentáció konstruktivista megközelítését fogadták el, és ennek alapján készítették vizsgálataikat. A konstruktivista reprezentációs modell fő állítása az, hogy a jelentés a nyelv segítségével,

a nyelven keresztül jön létre. Elismeri a nyelv nyilvános, társadalmi karakterét. Meghatározása szerint a dolgoknak önmagukban nincs jelentésük, hanem mi konstruáljuk őket a koncepciók és a jelek – a reprezentációs rendszerek – segítségével. E megközelítés elkülöníti egymástól a materiális világot, ahol a dolgok és az emberek léteznek és a szimbolikus praktikákat és folyamatokat, ahol a reprezentáció, a jelentés és a nyelv operálnak. Tehát a jelentések konstruálása, e modell szerint, nem ezen a materialista dimenzióon keresztül történik, hanem a jelek szimbolikus funkcióin keresztül. A jelentések konstruálását a társadalom szereplői viszik végbe a konceptuális rendszerek és a nyelv segítségével, és ezáltal jelentést, értelmet adnak a világnak, miközben arról értelmesen kommunikálnak egymás között. A konstruktivista megközelítés ezenkívül kétféle irányzatra bomlik, a szemiotikai szemléletű megközelítésre, amely alapvetően Ferdinand Saussure nyelvész munkásságához kapcsolódik, és a diszkurzív szemléletű megközelítésre, amely pedig Michel Foucault filozófus és történész elgondolásain alapszik. Tanulmányom témájához mind elméleti, mind kutatási szempontból én a diszkurzív szemléleten keresztül közelítek.

## A REPRESENTÁCIÓS FOLYAMAT

A fentiekből jól látható, hogy a jelentésalkotás kapcsán két folyamatról, két reprezentációs rendszerről beszélünk. Az első az a rendszer, amelynek segítségével a körülöttünk lévő világot összevetjük a belső koncepcióinkkal – vagy más néven a mentális reprezentációinkkal –, ezt konceptuális térképnek is nevezzük. Ezek nélkül a koncepciók nélkül nem tudnánk értelmezni a körülöttünk lévő világot, tehát a jelentés alapvetően ezeknek a koncepcióknak és képeknek a rendszerén keresztül jön létre, ezen keresztül tudjuk kifejezni azokat a dolgokat, amelyek körülöttünk, illetve a fejünkben (képzeletünkben) léteznek. Ez korántsem egy egyszerű rendszer, elég csak arra gondolni, hogy koncepciókat nemcsak olyan dolgokról tudunk alkotni, amelyeket érzékelhetünk a valóságban, hanem elvont, absztrakt fogalmakról is, mint például a szerelem. Ezenkívül képesek vagyunk arra is, hogy olyan, még sosem látott dolgokhoz is kössünk koncepciókat, amelyeknek a létezését csak a hitünk garantálja, mint például Isten vagy a sátán. Ez a reprezentációs rendszer a koncepciók elrendezésének, osztályozásának különböző módzatait tartalmazza, és emellett összetett kapcsolatokat alakít ki a különböző koncepciók között, például hasonlóság vagy különbözőség alapján. Tehát amikor azt mondjuk, hogy a jelentés a világ dolgainak és ennek a konceptuális rendszernek (ami nem más, mint a dolgok mentális reprezentá-

ciója) a kapcsolatán és kölcsönhatásán alapszik, akkor erre az összetett folyamatra gondolunk (HALL 1997: 17–18).

Ahhoz, hogy megosszuk egymással a világról alkotott értelmezéseinket és koncepcióinkat, szükség van arra is, hogy legyen egy közös nyelv, amelyen keresztül ez zajlik. Ebből következően a jelentésalkotó folyamat második reprezentációs rendszere a nyelv. Ez a folyamat úgy zajlik, hogy jellel alakítjuk a fejünkben megfogalmazott koncepciókat, illetve a köztük felállított kapcsolatokat (HALL 1997: 19–21).

Valószínűleg mindannyian egyedien értelmezzük a világot, de mégis képesek vagyunk megosztani, megvitatni a gondolatainkat róla, mivel a saját konceptuális térképeink a sajátosságok ellenére mégis nagyon hasonlóak, azaz ha elnagyoltan is, de hasonlóan értelmezzük a körülöttünk lévő világot, reakcióink éppen ezért egymás számára érthetőek, amikor arról értekezünk. Mindez azt a jelenséget jelöli, amit úgy hívunk, hogy ugyanabból a kultúrából jövünk, vagy úgy, hogy ugyanaz a kultúrkör határoz meg minket, mivel a hasonlóságok mentén a jelentések közös kultúráját, azaz közös társadalmi valóságot építünk fel, ami-ben együtt létezünk. Vagyis a kultúra egyik lehetséges definícióját lehet felfedezni itt, amikor megfordítjuk ezt a gondolatmenetet, és azt mondjuk, hogy a kultúra a közös jelentések és a közös konceptuális térképek összessége (HALL 1997: 18–19). Mindezek tükrében pedig elgondolkodtató a romákkal kapcsolatos, a kulturális különbség kizárólagosságát hangsúlyozó társadalmi megközelítés.

Tehát a reprezentáció egy összetett jelentésalkotó folyamatot jelöl, vizsgálatán keresztül elsősorban arra a folyamatra koncentrálnunk, ahogyan a valóság, például egy adott társadalmi csoport, témám esetében a romák, az ábrázoláson keresztül valamilyenné válik, jelentésekkel ruházódik fel. Mindez azt is megmutatja, hogy milyen az a társadalom, az a társadalmi értékrend, amely egy csoportról, például a romákról, jelentéseket hoz létre. A kritikai kultúrakutatás reprezentációs elmélete értelmében a jelentések kijelölhetik egy csoport helyét a társadalomban, meghatározhatják a róluk szóló tudást, hatással lehetnek a társadalmi identitásra és értékrendre, és formálhatják a csoport saját önképét is. Ez azt is jelenti, hogy a médiareprezentáción keresztül megnyilvánulhatnak és felerősödhetnek a romákkal kapcsolatos társadalmi előítéletek, ugyanakkor a fentiek értelmében a médiareprezentációs gyakorlat sokat változtathat a romák negatív megítélésén. Az elmélet tehát szorosan kapcsolódik a Hancock által leírt visszabeszélés jelenségéhez.

Ugyanakkor a médiareprezentáció vizsgálata során képet kaphatunk arról a diskurzusról, ami egy adott társadalmi csoport helyét kijelöli a társadalmi

térben, meghatározva a róluk szóló tudást. Ezek a jelentések sosem véglegesek, sosem egyfélék, azaz változhatnak, de fontos, hogy mivel a reprezentáción keresztül jönnek létre, a változtatás leghatékonyabb módja ugyanezen az úton keresztül vezet. Stuart Hall a dekonstrukciót mint stratégiát értelmezi és látja a megoldásnak arra, amikor egy társadalmi csoporttal kapcsolatban megnyilvánuló előítéletes attitűdöt, rasszizmust akarunk leküzdeni (1980; 1997). Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az irányítottan pozitív reprezentáció helyett a feladat az, hogy helyezkedjünk bele az előítéletes képbe vagy médiareprezentációs gyakorlatba, amely formálja a romák társadalmi jelenlétét, és belülről, a saját eszével robbantsuk szét. Ennek eredményeként nemcsak az adott csoporttal kapcsolatos társadalmi tudás kezd el változni, hanem a velük szemben megnyilvánuló előítéletesség, rasszizmus mértéke is csökkenhet, azaz a folyamat erőteljesen hat össztársadalmilag is az identitás szempontjából, mert lehetőséget ad arra, hogy újraértelmezzük a szóban forgó identitást.

Derrida folyamatosan gondolkodott a dekonstrukcióról a kapcsolódó fogalmakon keresztül: az érzékelésről, a perspektíváról, a perspektívaváltásról, annak lehetőségeiről. Van, hogy azt mondják, játszott a nyelvvel, például azért is, mert sem módszerként, sem eszközként nem határozta meg a fogalmat (kizárólagosan). Számomra ez inkább a gondolkodás folyamata maga: a nyelvet folyamatosan formálni, új kifejezéseket kitalálni azért, hogy minél pontosabban vissza tudjuk adni, ki tudjuk fejezni az érzékelést – azt, amit látunk, azaz amit gondolunk arról, hogy mit is látunk. A dekonstrukcióról beszélni ezért az én értelmezésemben azt is jelenti, hogy nincsen végleges jelentés, végleges válasz, végleges kép arról, hogy mi is történik. Perspektívák vannak, pozíciók – minél többet tudunk feltárni, megmutatni ezekből, annál közelebb juthatunk a megértéshez. Saját és mások valóságának a megértéséhez.

## A REPRESENTÁCIÓS ELMÉLET A ROMÁKKAL KAPCSOLATOS REPRESENTÁCIÓS GYAKORLATBAN

A romák médiareprezentációs gyakorlatával kapcsolatban fontos látni, hogy a nyugati társadalmakban és európai kultúrkörökben a sötétebb rasszjegyekkel rendelkező társadalmi csoportok helyzete a történelem során folyamatosan konfliktusok mentén konstruálódik, ezért reprezentációjuk állandóan kérdés tárgya, az gyakrabban vet fel problémákat a média attitűdjének kiegyensúlyozatlansága vagy előítéletessége miatt. Dyer White *Essays on Race and Culture* című könyvében (1997) rámutat erre a konstans problémára úgy, hogy egy olyan dimenzióját

írja körül, amelyikről például a magyarországi romákkal kapcsolatos társadalomkutatásokban nemigen esik szó. Dyer a fehér emberek faji ábrázolásával, reprezentációjával, illetve annak hiányával foglalkozik, és elemzi mindkét helyzet társadalmi következményeit. Tehát megfordítja a vizsgálódás aspektusát, és a fehérségre, a társadalomban fehérként létező rétegekre fókuszálva azt hangsúlyozza, hogy szükség van arra, hogy tudományos értelemben, társadalmi szempontból, és ennek értelmében a vizuális reprezentáció szempontjából, problémaként tekintsünk a fehérségre, azért, hogy a társadalomban alárendeltként, kirekesztett csoportként kezelt, sötétebb rasszjegyekkel rendelkező emberek társadalmi helyzete pozitív irányban megváltozzon. Mindezt úgy tartja elképzelhetőnek, hogy a rassz fogalmát ki kell terjeszteni a gyakorlatban is a fehér emberekre, mivel rajtuk kívül minden embert alapvetően e kategória mentén értelmezzünk a társadalomban. Ahogyan mindezt egy korábbi tanulmányomban Dyertől kiemelttem és elemeztem (BOGDÁN 2013), a rassznélküliség, azaz láthatatlanság következtében a fehérek csupán „csak emberekként” (*just people*) léteznek, míg a társadalom nem fehér bőrű tagjai csak rasszok. Ez a pozíciójuk dehumanizált pozíció, ami a fehéreket ruházza fel normaképző hatalommal, amire az a magyarázat, hogy az emberi mivoltnál nincs erőteljesebb pozíció arra, hogy hozzáférjünk a hatalomhoz (DYER 1997: 17–18).

Tehát a fehérséget idegenné kell tenni az elfoglalt pozíciójához képest, annak érdekében, hogy látszódjon (DYER 1997: 10).<sup>1</sup> Vagyis a fehérséget mint társadalmi csoportot el kell idegeníteni az eddigi jelentéseitől, szükség van arra, hogy idézőjelbe kerüljenek, és ezzel egyszerre megváltozzanak azok a jelentések, amelyeket eddig e fogalom és az általa jelölt csoport birtokolt. Ennek következtében megszűnik az automatikus láthatatlanságból eredő hatalma és előnye, és ezáltal a társadalom többi, nem fehér tagja is végre látszódni tud a saját valójában. Dyer megállapításait továbbgondolva, az automatikus láthatatlanságból való kilépés azokra is felszabadító hatással lehet az identitásképzés szempontjából, akik eddig ebben az ellenpontozásban fehérként léteztek.

E probléma megoldásának a kulcsa pedig a reprezentáció vizsgálata és formálása, mivel a reprezentáció egyike azoknak a legfontosabb eszközöknek, ahonnan a valóságról tudomást szerzünk (DYER 1997: 3), vagyis amelyben a valóság társadalmilag megkonstruálódik. Amit Dyer felvázol – a fehérség problematizálása –, valójában a dekonstrukció folyamatának egyik fázisát jelöli, amely a korábban már felvázolt visszabeszélés megvalósításával jöhet létre.

## ROMA NEWS PRODUCTION

A Roma News Production egy „youtuber” csapat, akik rendszeresen készítenek olyan kisfilmeket, amelyekben a romákkal szembeni sztereotípiákkal és előítél-tességgel foglalkoznak. A készítőik hárman vannak, mind a hárman egyetemet végeztek, illetve kettejük a vizsgálat készítésekor (2015 őszén) éppen újra tanult – Balogh Tibor politológus végzettségű, Lakatos Richárd gazdasági informatikusként végzett és mérnök informatikusnak tanult, Morvai Dániel pedig műszaki földtudományi mérnöknek tanult. Hármójuk közül ketten romák, ami ez esetben azért fontos, mert a roma identitásuk kiindulópontja és szerves része a youtubertevékenységüknek.

A három fiú a miskolci egyetemi kollégiumban találkozott, és ott kezdtek el először csak szűk baráti társaságuknak videókat készíteni, amelyeket a kollégiumi Facebook-csatornájukon terjesztettek, később elkészítették a saját YouTube-csatornájukat, és 2014 őszén beneveztek a *Ki Mit Tube* című, első YouTube-tehetségkutató versenyre egy videóval, és a társaság ekkor kezdett el nagyobb nyilvánosságot kapni. Akkor határozták el, hogy a videókészítéssel komolyabban is foglalkozni fognak. Azóta több anyagot is készítettek, sokféle műfajban, de a téma alapvetően mindig ugyanaz, a sztereotípiák, előítéletek oldása, és minderre az eszköz is állandó, ahogyan ők fogalmazznak a 2015-ös *Ki Mit Tube*-os videójuk alatt: „hogyan az emberek nevetve gondolkodjanak...”

Vagyis mindegyik videójuk a humor és az irónia eszközeivel készül, többnyire aktuális eseményekre reagálnak, legyen az közéleti esemény vagy éppen a populáris médiatérből jövő téma, de mindenképpen olyan, ami a saját életükre is hatással van. Ahogyan azt a *Romanikum* című, P+ televíziós műsorban, a velük készült beszélgetésben elmondják (ROMANIKUM 2015), az alapkonceptiójuk úgy szól, hogy „mi lenne, ha lenne egy cigány híradó, mi lenne, ha lenne egy cigány sci-fi sorozat, mi lenne, ha lenne egy cigány vígjátéksorozat” – és e koncepciók köré építik az ötleteiket. Tudatosan képviselik a videóikkal a romáknak azt a generációját, akiről már nem lehet azt mondani, hogy fel kell zárkóznuk – ahogyan azt az említett beszélgetésben elmondják: „mi a helyzet akkor, ha felzárkóztak már, akkor hogyan tudja ezt a társadalom kezelni? [...] már vannak egyetemisták, vagy olyanok, akik már dolgoznak. Van már egy olyan réteg, és emiatt most egy kicsit a mi fejünkkel gondolkozzanak, vagy egy kicsit megmutassuk, hogy a mi világunk hogyan néz ki.”

Videóikban egyszerre több téma is megjelenhet a romákkal szembeni előítélethez kapcsolódóan, de nemcsak a többségi társadalom és romák relációjában beszélnek, a romákról (saját csoport) is gyakran beszélnek iróniával. Eddigi

témáik, a teljesség igénye nélkül: felzárkóztatás, cigánybűnözés, közmunkaprogram, díszcigány, rasszizmus, amelyekről híradó műsor, vígjáték, reklám, vlog, sci-fi filmsorozat műfajokban készítettek anyagokat.

Ahogy Ian Hancock beszélt a visszabeszélésről, és ahogy Spivak fogalmaz az alárendelt megszólalásáról a *Szóra bírható-e az alárendelt* című írásában (1997), mindkettő függvényében az a probléma vetődik fel, hogy milyennek kell lennie ennek a megszólalásnak ahhoz, hogy elérje a közönségét, hogy megértse.

Magyarországon készült olyan, a YouTube-on terjesztett videósorozat *A rasszizmus szívás* címmel (2012), ami a romákkal szembeni rasszizmusra akarta felhívni a figyelmet, humorosnak szánt rövid jelenetekkel, amelyekben a roma szereplő mindig kibeszél a filmből, és a történetek során pedig mindig ő kerekedik felül. A várt hatás azonban elmaradt. Amint az a filmek YouTube-megjelenése után készült interjúkból, elemző cikkekből, illetve kommentekből kiderül (MIKLÓSI 2012; PoFA 2012), azok inkább megosztották a közönséget, romákat és nem romákat egyaránt, minthogy egyértelműen pozitív reakciókat váltottak volna ki. Ezek a filmek amerikai mintára készültek – a Reckless Tortuga nevű youtube-os alkotóközösség *Racism in America* című projektjének (2010) keretében készített még korábban hasonló kisfilmeket azzal a céllal, hogy görbe tükröt tartson a rasszisták elé. Az én meglátásom szerint ezek a filmek talán azért nem arattak osztatlan sikert, mert nemcsak a téma, hanem a jelenetek szempontjából is elsősorban provokatívak, mint humorosak. Azaz közvetlenül megszólítják a nézőt, és ezzel valamelyik oldalon – a rasszista (nem cigány) vagy a nem rasszista (cigány) oldalán be is vonják a történetekbe, de mindenképpen szembesítenek, nyíltan kényelmetlen helyzetbe hoznak, és állásfoglalásra késztetnek ezzel a bináris, és éppen ezért valószerűtlen világgéppel.

A Roma News Production – röviden csak Roma News – olyan eszközt választott, amelynek segítségével elsősorban a humoron van a hangsúly, miközben azért persze szembesít is, és amelynek gyökereit a *stand-up comedy*ben, az észak-amerikai *spoken word*ben, illetve annak egy manapság népszerű változatában, a *slam poetry*ben, valamint a hiphopkultúrában vélem felfedezni. Ezekben a műfajokban az a közös – azon kívül, hogy mind verbális és élő előadásmódok –, hogy mindegyik a kirekesztett, hátrányosan megkülönböztetett, előítéletekkel sújtott társadalmi csoportok megszólalási eszköze eredetileg, kivéve a stand-up comedyt, amelynek gyökerei máshol keresendők, mégis van egy olyan változata, amelyet fekete előadók művelnek, és a humor, az önirónia, a kigúnyolás és a társadalmi szatíra eszközeivel mondanak ki, és igyekeznek eloszlatni előítéleteket.

A stand-up comedy egy humorra építő performansz, amelynek manapság több olyan képviselője van, akik az előítéletesség, a diszkrimináció, a megkülönböztetés



témáival foglalkoznak. Ilyen például az amerikai Trevor Noah Dél-Afrikából, aki 2015 őszén lett az amerikai Comedy Central csatorna *Daily Show* című műsorának vezetője. És ilyen Wanda Sykes amerikai fekete stand-up comedy előadó.

A spoken word, azaz a performansalapú költészet észak-amerikai változata az amerikai Harlem Renaissance időszakában jelent meg először művészetként, művészeti előadásként, amely egy kulturálisan virágzó időszak volt az amerikai feketék történetében az 1920-as években, New Yorkban. Ekkor még erősen létező gyakorlatként jelentkezett a feketék elleni nyílt rasszizmus, de az észak-amerikai városokban ez mégsem érződött olyan erősen, mint a déli államokban, ezért nagyon sok fekete költözött északra, például New Yorkba, ahol sokkal szabadabban élhettek. Ebben az időszakban kezdett kialakulni az amerikai fekete büszkeség fogalma, ami annak következménye is, hogy az első világháborúban amerikai feketék is harcoltak (IRVIN PAINTER 2006: 173–174). Mindez egy olyan időszakhoz vezetett, amikor az amerikai feketék a kultúra és a politika segítségével elkezdtek megszervezni magukat az elnyomás ellen, és ennek eredményeként kezdődik el aztán a fekete polgárjogi mozgalom az 1960-as években. A Harlem Reneszánsz ennek a mozgalomnak a kulturális vonulatát jelöli, amikor is New York feketék lakta harlemi városrésze több művészeti ág központja is lett. Ebben az időszakban terjedt el a *New Negro* kifejezés, az öntudatos, az elnyomás ellen tenni akaró, amerikai feketét szimbolizálva (IRVIN PAINTER 2006: 190, 195). Ebben a térben alakult ki a spoken word műfaja is, ami aztán a hatvanas évek underground fekete mozgalmának a meghatározó műfaja lett, és alapvetően az önkifejezést szolgálta. Populárisabb Gil Scott-Heron által lett, az 1970-ben kijött *Television Will Not Be Televised* című spoken word költeményével.

A hiphopkultúra az 1970-es években kezdett el kialakulni New Yorkban, ezen belül is Dél-Bronxban, underground városi kultúraként. Ezt az időszakot az amerikaiak a *post-civil rights* erának vagy *post-black power* időszaknak is hívják, és az ekkor fiatal generációt pedig *post-soul* generációnak. A hiphop kulturális időszakában egyre több fekete tudott egyéni sikert elérni az amerikai társadalomban, hiszen ez az Affirmative Action időszaka, ami lehetővé tette és elősegítette azt, hogy feketék is járhassanak egyetemre. A hiphop alapvető kifejezési eszközei: a graffiti, a rap, a DJ-zene és a ruházat/kinézet (IRVIN PAINTER 2006: 322). A rap eleinte egy helyi verbális performansztílus volt a Bronxban, később a hiphoppal együtt szinte az egész világon elterjedt, és meghatározóan a szegények, az elnyomottak kifejezőeszközeként vált. Legfontosabb témaköre a társadalmi igazságtalanság. A rapszövegek rendszerint egy koherens képet festenek a feketéről, akik szegényen, városokban laknak. Sokáig a feketék autentikusságát próbálta kifejezni, amíg rá nem jöttek a törekvés képviselői, hogy az ameri-

kai feketék annyit változtak az évszázadok során, hogy a közös jellemzőjük, az autentikusságuk a sokféleség. A rapnek ma már van olyan változata, amely csak a szórakoztatásról szól, és nem fogalmaz meg mélyebb társadalmi problémát (IRVIN PAINTER 2006: 321–343).

Két filmjét választottam ki a Roma Newsnak, azokat, amelyekkel a *Ki Mit Tube* tehetségkutató versenyen elindultak. Egyrészt azért esett a választásom ezekre a filmekre, mert a *Ki Mit Tube* volt az első fórum, ahol a szélesebb közönség megismerte őket, másrészt mert ezeket a videóikat nézték meg a legtöbben, ami valószínűleg a versenynek köszönhető. A nagy nézettség szám azt is jelenti, hogy sokan hozzá is szóltak ezekhez a videókhoz. Harmadrészt azért is ezeket a filmeket választottam, mert nagy a különbség közöttük – a 2014-es őszi videóban egyértelműen beszélnek a cigányokat érintő előítéletekről, a 2015 nyarán készítettben pedig egy érdekes szimbólumot használva. Mégis az első videót a kommentek tükrében sokkal többen visszautasították, míg a másodikkal sokkal többen tudtak azonosulni, és többségében szerették. A vizsgálatom arra vonatkozott, hogy a közönség hogyan reagál erre a beszédmódra, és egyáltalán megérti-e azt, amit éppen lát? Ehhez a videó alatti hozzászólásokat elemeztem, amelynek eredményét az alábbiakban foglalom össze.

## 1. FILM: *AHOGY MINKET LÁTNAK* (2014. SZEPTEMBER 1.)

Az első videót, amellyel tavaly elindultak a *Ki Mit Tube* versenyen, összesen 21 891-en nézték meg 2015 őszéig, amikor a kutatás készült. A film négy szempontból mutatja meg, hogy milyenek az előítéletek Magyarországon a romákkal szemben.

1. Ahogyan Magyarország látja a cigányokat – és itt a cigánybűnözést és a veszélyességet emelik ki. A jelenetben egy roma és egy nem roma fiú megy egymással szembe az utcán, és mielőtt bármi történne, a fehér fiú megijed, és elfut, és még a pénztárcáját is ott hagyja a roma fiúnak, aki ezen meglepődik, vissza akarja neki azt adni, ezért kergetni kezdi.

2. Ahogyan Kanada látja a cigányokat: bevándorlók. A jelenetben összecsomagol az egyik Roma News-tag, és elindul a bőröndjével, a következő pillanatban pedig már a felemelkedő repülőgépet látjuk.

3. Ahogy a világirodalom látja a cigányokat: a cigányok nomádok, vándorolnak, idegenek, és még nem illeszkedtek be. A Roma News két tagja egy fa alatt üldögélve, a háttérben autentikus roma zenével, csak beszélget az integrációról meg a vándorlásról.

4. Ahogyan a Jobbik akarja látni a cigányokat: a cigányok elmennek az országból, ugyanazzal a képsorozattal illusztrálva, ahogyan a kanadai példát láthattuk.

A végén, mielőtt a videó készítői konklúziót mondanának, jönnek az idegeknek (itt az idegenek alatt a földönkívülieket kell érteni), és elrabolják őket, majd egy véletlen arra járót is. „Az úrlényeknek mindegy, hogy cigány vagy nem cigány, elrabolják. Az Idegenek előtt minden ember egyenlő” – írják ki végül a konklúziót a videó készítői. A kisfilm tehát, ha humoros jelenetekkel is, de a cigányokkal szembeni előítéletekről beszélt, azokat mutatta meg saját, viccesnek szánt jeleneteken keresztül.

A videóval kapcsolatban a vizsgálat készültéig (2015 őszéig) 226-an jelezték tetszésüket, és 288-an nemtetszésüket. A videóhoz összesen 104 hozzászólás érkezett – ez nem a hozzászólók számát jelenti, hanem csak a hozzászólások számát, amiben benne van az, hogy egyvalaki többször is megszólal. A hozzászólásokból első olvasatra is úgy tűnt, hogy azok közül, akik megnézték a kisfilmet, a többségnek nem tetszett és/vagy nem értett egyet a felvázolt előítéletes nem roma képpel, és a humort sem tudta értékelni. A hozzászólók tekintetében 29-en fogalmaztak meg a cigányokkal szembeni ellenérzést a videó kapcsán, és csak 14-en voltak olyanok, akik a tetszésüknek adtak hangot, és nem akartak negatív megnyilvánulást megfogalmazni a cigányokkal szemben. A cigányokkal szembeni ellenérzést többféleképpen nyilvánították ki:

Többen (hatan) saját példával jöttek elő azt bizonygatva, hogy amit a film mutat, az nem sztereotípia, mivel a cigányok többsége ilyen. Ezek a vélemények a cigánybűnözés kontextusából indultak ki. Ezen belül gyakoriak a személyes példák, rendszerint valamilyen konfliktusról, ahol a „cigányok bántották a nem cigányokat”. Ezen belül pedig gyakori a kivételt képező cigány barát említése is. A személyes példán túl gyakori volt a számarányok említése a cigányellenesség bizonyítására. A hozzászólók között a Jobbik is témává vált, abból a szempontból, hogy volt, aki nehezményezte, hogy a pártot belekeverték a videóba – ezen belül is megoszlanak a vélemények, hogy miért, volt, aki azt gondolta, hogy a Jobbik politikáját félreértik, volt, aki pedig csak elijesztőnek tartotta a Jobbik belekeverését a filmbe. A vélemények között megjelenik egy ebben a térben nyíltan és vállaltan cigány hozzászóló is, aki a beilleszkedés témakörét hozza be a cigánybűnözésről szóló vitába, azt bizonygatva, hogy vannak rendes cigányok is, mint például ő.

Cigánybűnözés – kivételpéldával:

„A többség nem ilyen, mint ők, és ahogy mondják, a kivétel erősíti a szabályt. Ők éppen kivételek és van egy cigány barátom is, aki teljesen nor-

mális. Azonban a többségük a lopós bűnöző fajta. 3 éve letettem magam mellé a táskámat, amíg a cipőmet kötöttem hirtelen egy cigó megfogta és elszaladt vele fényes nappal. Tavaly nyáron fényes nappal a buszpályaudvaron 7 cigány jött körém, akik mondták, hogy egyikük csajának pénz kell, a buszra adjak neki pénzt vagy megbánom. Mi mást tehettem volna elővettem a pénztárcámat és adni akartam kb. 200 Ft-ot, de azt mondta, van ott még, adjam oda mindet... szóval, ha ők nem változnak, a közvélemény se változik róluk.”

Cigánybűnözés ellen megszólaló (részlet):

„Én nem választanám külön a »fehér embert« a cigánytól, mert az már eleve megkülönböztetés bőrszín alapján. Nem származás szerint besorolt emberekre kell odafigyelni, hanem viselkedési formákra.”

Cigánybűnözést bizonygató, cigányellenes megszólalás:

„NEM azzal van a baj, hogy cigányok, hanem AMILYENEK, hogy koszosak bűdösek, lopnak, késelnek, fenyegetőznek, embereket félelembe tartanak, ha lopás után meg lebuknak még nekik áll feljebb ha vissza kéred a tulajdonodat, amit munka árán megvettél. Ők azt se tudják mi az a munka vagy csak nagyon vékony réteg 1000ból 10%, ami elég rossz arány. Tudod ez a baj? Mikor ott dicsekedik, hogy ma már hány embert meglopott meg megszúrta. A saját országomban félnem kell? Mielőtt jönne, hogy én csak ezt az oldalt ismerem, akkor elmondom, hogy láttam én már dolgos, jóra való cigányt is, de sajnos nem ez a gyakori, sőt hihetetlen ritka. Egyebet se tudnak mint élősködni az Én adómból és még nekem kell félnem? Ahelyett, hogy meghúznák magukat még emellett meg is lopják a másikat. Kérdelem Én, ha este hajnal 1 kor elmenél valami forgalmas szórakozó hely környékére hány ci...zsebében talál nál kést? :) Tudod, hogy csökkenne a bűnözés, ha a cigányokat elvinnék MO-ról?”

A Jobbik és a politika behozása hiba volt:

„Menne a like ha nem hoztatok volna bele politikát... Csinálhatnátok még efféle humort csak non-politizálással ha kérhetem de ez csak az én véleményem”

„Srácok! Nagyon tetszett! a végére a jobbikos politizálás talán nem kellett volna, de én poénnak veszem. Jó az üzenet jó a tálalás. De ti is tudjátok! Ennek az érmének is két oldala van. Én szavazok rátok. Csak finomítsatok a szimbolikán, és legyetek kicsit szubjektívebbek.”

A magát romának valló lány a beilleszkedésről:

„Egyre többen vagyunk, akik beilleszkedtek. A szó teljesen kifejezi a lényegét. Beilleszkedtünk, nem látsz minket, nem hallasz rólunk, mert ugyan úgy élünk mint mások. Sőt, közülünk a legtöbb nem »veri a mellét« hogy cigány, mert manapság már szégyen! Meghúzzuk magunkat csendben és örülünk, hogy van munkánk.”

A vitához a Roma News is hozzászólt:

„Köszönünk minden építő és nem építő kritikát is. Miért tettünk bele politikát? Egyszerű, mert bele akartuk tenni és mivel itt a youtube-n azt csinálhatsz, amit akarsz. Nem akartuk a mainstream vonalat követni és azt csinálni, amit mindenki szeret. Miért idevaló? Mert ha megnézed a legnépszerűbb youtubereket (NIGAHIGA <https://www.youtube.com/user/nigahiga>, dominicshow <https://www.youtube.com/user/theDOMINICshow>) ők is ilyen fajta videókat csinálnak. Akartuk, hogy az emberek »Nevetve gondolkodjanak« vagy mi. :D Köszönjük még egyszer azoknak, akik ránk szavaztak!”

Összességében azt lehet látni, hogy a cigányokkal kapcsolatos előítéleteket bemutató, hangvételében és stílusában ironikus és provokáló, humorosnak szánt videó többségében cigányokkal kapcsolatos ellenérzéseket váltott ki a filmet megnézőkben. Az együttérzés csak egy-két hozzászólásban jelent meg, a szélsőséges vélemény is csak röviden, aminek lehet, hogy az volt az oka, hogy a videó karakterei nem váltottak ki ellenszenvet a nézőkből. Mivel nem őket kezdték el szidni, és nem személyesítették meg őket egyik előítéletes állítással sem – ők is a kivételeket képezték.

## 2. FILM: *IGIPSY S6 AZ OKOS CIGÁNY* (2015. AUGUSZTUS 31.)

A Roma News csapata ezzel a videóval indult el második alkalommal a *Ki Mit Tube* versenyen 2015-ben. Nagyon nagy érdeklődést váltott ki, összesen 137 579-en

nézték meg 2015 októberéig, 3179-en kedvelték, és csak 133-an nem kedvelték a videót, amelynek műfaját talán fikciós reklámként lehetne meghatározni.

A tematika nem sokban különbözik az előző videójukétól, azaz itt is azzal foglalkoznak, hogy a saját pozíciójukból hogyan látják a velük szemben megnyilvánuló előítéleteket. Ami nagy változás, az a beszédmód. Azt is mondhatnám, hogy az iróniának egy olyan módját fejlesztették ki, amit nagy odafigyeléssel lehet csak megérteni. Azt az összetettséget sikerült a felszínre hozniuk, ami a fiatal és tanult roma generáció sajátja, amely sokkal árnyaltabb eszközökkel tudja kifejezni azt a diszkrimináló, előítéletes tekintetet, ami a hétköznapi szintjén jellemzi a magyar társadalom attitűdjét a romákkal szemben. A videóban nem tesznek mást, csak görbe tükröt tartanak az elé a világ elé, amely bináris oppozíciók mentén igyekszik folyamatosan kijelölni az alárendelt és a domináns helyét. A görbe tükör a beszéd módjában ölt testet – az előző videójukhoz képest nem egyértelmű mondatokkal, kis humorral fűszerezve mondják el, hogy hogyan előítéletes ez a társadalom, hanem az okos cigány (iGipsy S6) karakterének a segítségével, aki a fikciós reklámfilmekben nem más, mint egy cigány robot, aki fő tulajdonságával, az okosságával kiszolgálja, megvédi, tanítja, kiségti, őrzi és ápolja a fehér embert. A fehér embert, akinek az igényei visszatükrözők a cigányokkal kapcsolatos előítéleteket: a fehér ember szereti a családját – ez egy sokszor elhangzó sztereotípiája a cigányokkal kapcsolatban úgy, mintha a nem cigányoknál ez nem így volna –, a kapcsolat-tartásban pedig segít neki az iGipsy. A fehér ember egészségtelenül él, de az iGipsy segít neki legyőzni a rossz szokásait („Menj futni!” utasítással). Az iGipsy segít azonosítani a fémekeket, és megmondja, melyiknek mennyiért veszik át kilóját, és ha szükség van rá, a legközelebbi zálogház címét is. Az iGipsy tud zenélni, bármikor szórakoztat, egzotikus szépségű a teste („kreol idomok”). Megvéd a bűnözőktől, tudja, hogy hol lehet kapni a közelben vakarót, és lehet kiabálni is vele. Ezenkívül igencsak ellenálló, és ha szükség van rá, akkor feltör bármilyen zárat, ha a tulajdonosa esetleg ezt igényelné, mert éppen nem tudna bemenni valahova.

Valami olyasmi történik itt, amivel kapcsolatban Dyer úgy fogalmazott, hogy a fehérséget idegenné kell tenni az elfoglalt pozíciójához képest ahhoz, hogy látszódjon (1997, 10). A videó tökéletes éllel és ívvel vezeti végig a gondolatot, az irónia eszközével, ami irányul a fehér másokra és a sztereotipizált roma tulajdonságokra. Vagyis a csak tárgyként kezelt cigány (object) tükrében valójában a fehér tulajdonosról (alany, subject) kapunk képet. A cigány cselekvései a fehér ember értékrendjét, szokásait, identitását mutatják – aki lehet bűnöző, lusta, mindig éhes, mulatozós, kiabálós satöbbi.

A videó népszerűsége láttán azt gondoltam, hogy a többség megértette a viccet, de mégis előfordultak olyanok, akik csak annyit láttak benne, hogy a cigányok

végre önreflexiót gyakorolnak. Összesen 190 hozzászólás érkezett a videóhoz, amiből mindössze három szól arról, hogy nem tetszik a videó. A többi hozzászóló mind kedvelte az anyagot, és ezt juttatja röviden kifejezésre a kommentekben. Ezért a hozzászólásokból nem lehet pontos képet kapni arról, hogy a videó üzenete mennyire éri el a közönségét, de szemléltetésnek megmutatott olyanokat, amelyekből jól látni, hogy egy kicsit félreértették a mondanivalót:

„közbe az jutott eszembe, hogy a vérgőzös mindenféle jogvédőknek mennyi idő kell míg újrabútolnak, mert ettől tuti lefagyott a szoftver”

„Királyság, ez tényleg jó lett, kár, hogy csak pár példány van ebből a típusból, sajnos nagyon limitált széria! (na de ezt a reklámot látva és a mondanivalóját megértve, remélhetőleg egyre több iGipsyOkosCigányKlón lepi el az utcákat!”

„Király volt! Az ilyen videó többet tesz a cigányság szélesebb körben történő elfogadtatásában mint a legtöbb álértelmiségi liberális”

Az iGipsy-videó nem pozitív képet rajzol a romákról, hanem magát a romákkal szembeni előítéleteességet helyezi át egy olyan kontextusba, az innováció, a technológiai fejlődés és ehhez kapcsolódóan a tudás kontextusába, amely egy nagyon népszerű téma, és ugyanakkor mentes a rossz társadalmi beidegződésektől. Valószínűleg ezért tudott ilyen sikeres lenni a videó. A Roma News Production csapata ezenkívül pedig olyan műfajt kezdett el meghódítani (a stand-up comedy műfaját), ahol a kibeszélés eszközével, a populáris média részeként hozzájárulhatnak a romákkal szembeni előítéletek dekonstrukciójához.

## MIT LÁTUNK?

A Roma News Production csapata a saját eszközeivel fogalmazza meg az alárendeltségből fakadó élményt, amiről Frantz Fanon ír pontosan, amikor a sötét bőrű emberek társadalmi helyzetéről és annak lelki oldaláról ír. Ugyanakkor ezzel a megfogalmazással, azonosítással (visszabeszéléssel) egyben belülről kezdi el lebontani a romákkal szembeni előítéleteket. Vagyis önmagában és össz-társadalmi szinten is a dekonstrukcióra látunk egy példát.

Fanon egy afrikai származású pszichiáter, filozófus és forradalmi gondolkodó volt a huszadik század első felében, aki a gyarmatosítás és a dekolonizáció

társadalmi hatásait vizsgálta, fókuszában pedig a gyarmatosított ember állt. A korábban francia gyarmatnak, ma francia megyének számító Martinique-en született. Családja anyagi háttere lehetővé tette a számára, hogy tanuljon, ezért először Martinique legjobb középiskolájában, majd Lyonban taníttatták, ahol filozófiát, irodalmat, drámát tanult, doktorált is, és végül pszichiáterdiplomát szerzett. Szakmája gyakorlása mellett írta a koloniális léttel foglalkozó munkáit, de írt szépirodalmat is, szakmai barátság fűzte Sartre-hoz, hatással voltak rá a kor meghatározó kritikai gondolkodói, mint pl. Lacan. Mindez azért fontos, mert a későbbiekben a neveltetése, az ennek következtében kialakult műveltsége, látásmódja és a külső megítélése közötti konfliktus megtapasztalása volt az, ami miatt mélyebben kezdett el foglalkozni a koloniális léttel. Írásaiban a saját élményein keresztül, részletesen dolgozza ki azt, hogyan hat az identitásra az, ha valaki alárendelt, marginalizált pozícióban él a világban. Jelentőségteljes, *Black Skin, White Masks* (FANON, 1995) című könyvében és más későbbi írásában is szembetűnik egy fontos mozzanat: Fanon a negatív megkülönböztetésnek a külső jegyek alapján konstruált jellegét hangsúlyozza, amelynek a működési mechanizmusa annyit tesz, hogy a jelentésalkotásban a test (a fekete test) a hangsúlyos, a szellem, a tudás pedig alapvetően nem számít. Pontosan jellemezve ezzel a modernista világ értékrendjét, amely a dolgok ellenpontosításában értelmезődik. Ennek az élménynek az abszurditását, annak pszichés és identitásformáló hatását igyekszik visszaadni részletes és gazdag leírásokkal. Az alábbiakban a főbb mozaikdarabkait mutatom meg az így megrajzolt identitásnak – amely egyben megmutatja a Roma News Production által teremtetett világ roma pozícióját és látásmódját is.

Fanon harmadik személyű tudatosságról beszél, amikor a sötét ember társadalmi pozícióját írja le. Mindezt alapvetően a testhez köti, és azt mondja, hogy a fekete ember testi tudatossága tagadó tevékenység során jön létre, abban a pillanatban, amikor találkozik a fehér ember tekintetével. „Végül eljött a pillanat, amikor találkoztam a fehér ember pillantásával. Ismeretlen súly nehezedett rám. A valós világ kérdőre vonta az elképzeléseimet. A fehér ember világában a színes bőrűnek nehézségekkel kell számolnia fizikai mibenlétének kialakításában. A testi tudatosság merőben tagadó tevékenység. Harmadik személyű tudatosság. A testet egyfajta bizonytalanság légköre veszi körül.” (FANON 2002: 615) A hatalmi (uralkodó) tekintet a sötét bőrű emberek esetében tulajdonságaikat elemeli a hétköznapiól, sajátos jelentéssel ruházza fel őket, ami mindig negatív előjelű, és mindig eltér a fehér emberétől, aki ebben a relációban az ideált testesíti meg. Ez a meghatározottság folyamatos, erőszakos kontroll, amelynek többnyire az a hatása, hogy a sötét bőrű ember elfogadja ezeket a jelentéseket, még ha belül



nem is éli meg negatívnak őket, vagy ha valójában lázad is ellenük. „Felboncolnak a tekintetek, az egyedüli valóságos tekintetek. Meg vagyok *kötve*. Miután beállították a metszetszűkeket, objektíven levágnak egy-egy szeletet a realitásomból. Lemeztelenítenek.” (FANON 2002: 617) Ilyen tulajdonság/jelentés például az, hogy a sötét bőrű embereknek eltérő a szexualitásuk vagy túlságosan érzelmesek, mindezt negatív értelemben hangsúlyozva, mintha bűn, de legalábbis hiba volna az érzelmek megélése. Ennek következtében az értelem sosem tud a sötét bőrű ember meghatározó identitásformálójává válni, az csak a fehér, az uralkodó ember sajátja. Az így meghatározott sötét bőrű ember sosem lehet egyenértékű a fehérrel, mivel eredendően nem lehet egyenértékű, csak a Másik, a fejletlen, eleve elmaradottságban született pozícióját birtokolhatja. Ennek a hangsúlyozása azonban azt is mutatja, hogy milyen elfojtásokkal rendelkezik a gyarmatosító, az uralkodó szubjektum. „Érzelmi fogékonyság. *Az emóció néger, mint ahogy a ráció hellén*. Minden szellőre fodrozódó víz? Minden szélre rezzenő védtelen lélek, melynek gyümölcse gyakran leesik, mielőtt megérne? Igen, bizonyos értelemben a néger manapság gazdagabb *tehetségben, mint alkotásban*.” (Léopold Senghor, idézi FANON 2002: 622; Kiemelés az eredetiben.) Ha a fehér/uralkodó pozícióban lévő emberek mégis találkoznak olyannal, aki ellentmond minden előítéletes és rasszista állításuknak, és Fanon például ilyen volt, rendszeresen ilyen helyzetekben találta magát, akkor azt csak kivételnek tekintik, de nem olyan esetnek, ami jellemző, és előfordulhat egyébként. „Ha szeretnek az emberek, azt mondják, a színem ellenére van. Ha utálnak, hangsúlyozzák, hogy nem a színem miatt van. Mindenképpen pokoli körbe vagyok zárva.” (FANON 2002: 617) Az így felépített bináris világ az erőszakossága miatt negatív identitást hoz létre abban, aki mindezt alárendeltként elszenvedi. A negatív identitás pedig az erőszakos, uralkodó, fehér tekintet megsemmisítő hatására utal. „Kisebbségi érzés? Nem. A nemlét élménye. A bűn néger, mint ahogy az erény fehér. Az a sok fehér ember, puskával a kezében, nem tévedhet. Bűnös vagyok. Nem tudom, miben, de tudom, hogy nem vagyok jó.” (FANON 2002: 628) Fanon a gyarmatosított, sötét bőrű ember identitásának leírásán keresztül pontosan körvonalazta a rasszizmus ismérveit és működési mechanizmusát. Hamis kép ez, ami a sötét ember pszichéjét elnyomja, és meggátolja abban, hogy egészséges identitása alakuljon ki. Mégis, azzal, hogy Fanon mindezt szavakba öntötte, egyben a tudatos ember pozícióját is kijelölte, aki ki akar lépni az elnyomott, dehumanizált helyzetéből. Ahogy Fanon tette a saját korában, úgy teszi ezt a Roma News Production is azzal, hogy folyamatosan reagál erre a nyilvánosság színterein, és szövegeiben folyamatosan problematizálja a láthatatlanul domináns, jelölő másik oldalt. Ezzel lebontja a kétpólusú világot, mivel megszólalásaival nem a láthatat-

lan jelölővel kapcsolatos szembenállást, hanem annak tulajdonságait fogalmazza meg – annak ebben a kirekesztő, elnyomó viszonyrendszerben létrejött, jellemző vonásait. A humor eszközével a karakterek szimpatikussá válnak, ezért ez a szembesítés nem agresszív, hanem elsősorban elgondolkodtató.

## VISSZABESZÉLÉS – DEKONSTRUKCIÓ

Mindennek a kifejezése, és ezzel együtt ennek a társadalmi létnek – identitásnak és társadalmi viszonyrendszernek – a formálása nem más, mint a visszabeszélés jelensége. A visszabeszélés megvalósításának útja a beleszólás a reprezentáció alakulásába, például a romákról szóló médiareprezentáció alakításába. Ez pedig a dekonstrukció szellemiségét, alapvető elgondolásait valósítja meg, ahogyan azt Stuart Hall is kifejti a reprezentációs elmélete kapcsán.

A dekonstrukció alapvetően a modernista-strukturalista társadalomtudomány kritikájaként fogható fel, kidolgozásával Derrida a struktúrának (mint a modernség meghatározó fogalmának) és a modernista nyelvfilozófiának a problematikuságát bizonyította, vagyis megkérdőjelezte azt az alaptételt, miszerint a nyelv a szubjektum végső felépítését és működését írja le (BÓKAY 2006: 133). Tehát közvetlenül és szorosan összekapcsolódik a reprezentáció elméletével, azon belül is a Hall által képviselt irányzattal. Kiindulópontja a Saussure által kidolgozott strukturalista elmélethez kötődő, bináris oppozícióként leírt jelenség. A bináris oppozíció lényege, hogy a nyelvben minden jelentés ellenpontosításban létezik, ami feltételezi azt, hogy mindegyik jelentésnek értéke van, amelyek milyenségét a kontextus, a körülmények határozzák meg. Ebből kiindulva a dolgok tehát egymáshoz képest, egymás ellentétpárjaként látszanak, vagyis önmagukban nem léteznek – ez az ellentét tehát nem megsemmisítő, hanem komplementer ellenpontosítás, tehát az egyiknek szüksége van a másikra ahhoz, hogy látszódn/ létezen/értelmeződjön. Ilyen például a jó-rossz ellentétpár.

Derrida és a posztstrukturalizmus elméleti irányzat meghaladja ezt az elgondolást. Egyrészt a posztstrukturalizmus összességében feltételezi azt, hogy ez az ellenpontosítás nem tud apolitikus lenni, azaz mindig valamilyen érdek, értékrend vezérli azt, hogy eldöntsük, az ellentétpár közül melyik az, amelyik kifejez és meghatároz minket. Ebből kiindulva feltételezi azt is, hogy a bináris oppozíció mindig kettős rétegű, és az alapvető ellentétpár, amihez viszonyítunk, az mindig a jó és rossz, azaz minden jelentés magában foglalja ezeket a minőségeket. Ehhez kapcsolódik Derrida logocentrizmus-fogalma, amely a nyugati világ értelmezési gyakorlatára utal – ahol a világ valamilyen önmagában létező igazhoz/jóhoz

viszonyul. A posztstrukturalizmus ehhez képest meghatározónak tartja a különböző kulturális sajátosságokat, ami feltételezi a változatos értékrendek létezését, azaz a jelenségek sokszor más jelentést kapnak. Jó példa erre a jelenlét és hiány, élet és halál dichotómiája, ami a nyugati gondolkodásban a jó és rossz ellentétpárra épül, míg egyes keleti vallások korántsem így gondolják végig a két jelenséget, és előfordulhat, hogy az nem is létezik problémaként. Ebből kiindulva a nyugati gondolkodás, ha nem is tudatosan, de etnocentrikus, amikor a kelethez közelít, és erőszakos hierarchiát alakít ki jelenlétével, és az elgondolás értelmében csak alá-fölé rendeltségi viszonyban képes létezni és értelmezni a valóságot (BÓKAY 2006: 133–134). Kelet-Európában, így Magyarországon is, a romák és nem romák társadalmi együttélésének leírására és értelmezésére alkalmasnak találok Derrida dekonstrukciós elméletét, egyrészt mert ugyanez a hierarchikus – és ebből következően etnocentrikus – viszonyrendszer érhető tetten, másrészt mert az elnyomó rendszerből demokratikusan átalakuló társadalmi tér értelmezéséhez meghatározó segítséget nyújt.

Derrida abból indul ki, hogy a nyelv strukturáltságát a benne lévő különbségek rendszere hozza létre, a különbségek pedig alapvetően emberi egyezségek következtében értelmeződnek. Ezt az eredetileg zárt struktúraként felfogott modellt Derrida azzal közelítette meg, hogy felhívta a figyelmet a modelltől logikusan következő, ám addig nem értelmezett lépésre, miszerint az egyezségek is különbségrendszereken alapulnak. Azaz ebből következően sosincs állandó struktúra, mivel az folyamatosan épül, az egyezségek folyamatos keletkezése és a különbségek folyamatos értelmezése következtében (el-különböződés, *différance*).<sup>4</sup> A folyamatban fontos elem az a jelenség, amit Derrida kiegészítésnek, pótléknak (*suppleer*) nevez – azt a mozzanatot hívja így a folyamat során, amikor az el-különböződés létrejön, mert az csakis egy új jelentéssel/új egyezés következtében, azaz azzal kiegészülve jön létre (BÓKAY 2006: 133–134; DERRIDA 1991). A dolgok ebből következően sosem léteznek állandó formában, folyamatos mozgásuk újra és újra kiegészítése az el-különböződés során éppen létrejött értelmezésnek (BÓKAY 2006: 135). Ennek következtében látható, hogy nincs végleges jelentés és pozíció, hanem csak interpretációk vannak, amelyek természetükből adódóan folyamatosan változnak.

Derrida ezzel a strukturalizmus festette totális világképet cáfolta meg, és egyben rámutatott a hatalmi rendszerek, ezen belül pedig a nyugati gondolkodás hegemoniájának relatív voltára. Mindezt jól mutatja a dekonstrukció értelmében a szubjektumra vonatkozó fontos ismerv is – a szubjektum mindig konstruált, egyszerre több konstrukciónak az összessége, identitása az el-különböződések mentén épül fel, ami során újabb kiegészítések és különbségek keletkeznek, tehát

a folyamat sosem zárulhat le. Ez azt jelenti, hogy a kialakult hatalmi struktúrák megdönthetőek, illetve csak úgy szűnnek meg, ha elvégezzük azok dekonstrukcióját.

A Roma News Production erre hívja fel a figyelmet a jelenlétével. Egyrészt a romákkal szembeni előítéletes társadalmi attitűdöt próbálják meg lebontani azzal, hogy saját maguk kezdik el alakítani a romákról (azaz saját magukról is) szóló tudást – sokrétű, a kommunikáció szempontjából divatos eszköztárral, a nyilvánosság napjainkban népszerű színterein (közösségi oldalak), amit a saját arcukra formálnak. Másrészt mindezzel új nézőpontokat, új témákat, azaz új tudást visznek be a társadalmi tér értelmezésébe, a romák és nem romák jelenlétének, viszonyának – jelentésének az értelmezésébe. Egy olyan térben (közösségi média), ahol a kétpólusúság életképtelen mint domináns konstrukció, és amelynek a sokféle világ együttes létezése az alaptermészete, meg tudnak szólalni, azaz visszabeszélnék.

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> A doktori disszertáció címe: *A látható idegen. A magyarországi romák média-reprezentációja (2005–2015)*. A védési eljárás folyamatban van a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájában.
- <sup>2</sup> Jól megfigyelhető ez a különbségtétel a nyelvben is, amikor *colored people*-ről és *white men/people*-ről beszélnek. E viszonyításban a *white*, a fehér nem szín, hanem valami más, különálló és önálló, másrészt a *men* – jelentését tekintve mint *emberek* gyakori használata a *white*-hoz kapcsolódóan maszkulinná teszi ezt a szerkezetet, a férfivilágba, a domináns hatalmi pozícióba helyezi ezt a szerepet, az automatizmusból következően implicit módon.
- <sup>3</sup> Ahogy Dyer fogalmaz: „Whiteness needs to be made strange” (DYER 1997).
- <sup>4</sup> Eredetileg franciául *différence*-ként kell írni a „különbség” szót, Derrida alkotta meg a szó új alakját (*différance*), amivel a fogalomnak az értelmezésen belüli dinamikáját próbálta meg érzékeltetni. A magyar fordítás mindehhez szintén gyártott egy új fogalmat és kifejező alakot: el-különböződés. A *différance* fogalmát magyarra Gyimesi Tímea fordította.

## IRODALOMJEGYZÉK

- BOGDÁN Mária (2013): A hiányzó kép. In: BOGDÁN Mária és mtsai (szerk.): „*Csak másban*”. *Romareprezentáció a magyar médiában*. PTE Kommunikáció és Média tudományi Tanszék. Gondolat Kiadó, Budapest–Pécs. 157–176.
- BÓKAY Antal (2006): *Bevezetés az irodalomtudományba*. Osiris Kiadó, Budapest.
- DERRIDA, Jacques (1991): Az el-különböződés. In: BACSÓ Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest. 43–64.
- DYER, Richard (1997): *White: Essays on Race and Culture*. Routledge, London.
- FANON, Frantz (2002): Feketének lenni (Rohonyi Borbála ford.). In: BÓKAY Antal és mtsai (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest. 614–629.
- HALL, Stuart (1980): Encoding, Decoding. In: HALL, Stuart et al. (eds): *Culture, Media, Language. Working papers in Cultural Studies. 1972–79*. Routledge, London. 117–127.
- HALL, Stuart (1997): The work of Representation. In: HALL, Stuart (ed.): *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage Publications, The Open University Press, London. 13–74.
- HANCOCK, Ian (2010): Talking Back. In: HANCOCK, Ian – KARANTH, Dileep (eds): *Danger! Educated Gypsy: Selected Essays*. University of Hertfordshire, Hertfordshire. 38–45.
- IRVIN PAINTER, Nell (2006): *Creating Black Americans. African-American History and Its Meanings, 1619 to the Present*. Oxford University Press, New York.
- MESTER Sándor (2012): *A rasszizmus szívás*. <https://www.youtube.com/user/ARasszizmusSzivas> (Letöltés ideje: 2016. november 20.)
- MIKLÓSI Gábor: Roma bosszúfantáziák két percben. [http://index.hu/kultur/2012/02/23/roma\\_bosszufantaziak\\_ket\\_percben/](http://index.hu/kultur/2012/02/23/roma_bosszufantaziak_ket_percben/) (Letöltés ideje: 2016. november 20.)
- POFA: Magyarországon is ciki rasszistának lenni? *Sosinet*. (Letöltés ideje: 2016. november 20.)
- RECKLESS TORTUGA: <https://www.youtube.com/user/RecklessTortuga/featured> (Letöltés ideje: 2016. november 20.)
- ROMANIKUM (2015): *Roma News Production interjú*. <http://videa.hu/video/emberek-vlogok/romanikum-2015.09.19.-alRkC8LrPpza50nB> (Letöltés ideje: 2016. november 20.)
- SAID, W. Edward (2000 [1978]): *Orientalizmus* (Péri Benedek ford.) Európa Könyvkiadó, Budapest.
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty (1996): Szóra bírható-e az alárendelt? (Mánfai Alice és Tarnay László ford.) *Helikon* 4. 450–483.